Religion and Health

ORIGINAL ARTICLE

2023, Vol: 11, No: 2, Pages: 46-55.

Typology and Textual Analysis of Medical-related Hadiths of Imam Reza (AS) on the Axis of Disease Prevention in the Field of Maintaining and Promoting Health

Zahra Karimi[1], Hamid Bagheri[2*]

1- Ph.D. student, Department of Quranic and Hadith Sciences, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran
2- Assistant Professor, Quran and Hadith Department, University of Tehran, Iran

***Corresponding Author:**
Hamid Bagheri
Affiliation

Email: Baqeri.h@ut.ac.ir

Received: 01 Jan 2022
Revised: 30 Apr 2024
Accepted: 08 Jan 2024

Abstract

Hadiths of the Innocents (PBUH) contain medical data and a wide variety of topics related to the health of the human body, and a significant number of them are about the prevention of diseases. Benefiting from medical hadiths, similar to any collection of information, requires accurate recognition and categorization by relying on the relationships between variables to analytically compare their similarities, differences, and properties. With this background in mind, the question is, what types are present in the medical hadiths of Imam Reza (A.S.)? This research with a descriptive-analytical method uses the narrations of Imam Reza (A.S.) in the field of disease prevention. The required data was collected from the medical encyclopedia by Mohammadi Rohimari, which facilitated their study by collecting medical-related narrations and Jame-al-Ahadith software. These sources were used to find first-hand sources. These narrations were classified into three types: "names of diseases, medicines, and instructions", "properties of substances and instructions" and "maintaining body health without naming specific diseases". The ratio of medical-related narrations with the total narratives for each type was measured and presented in the results Table.

Keywords: Hadiths of Imam Reza (a.s.), Medical hadiths, Prevention of diseases, Typology

▶ **Citation:** Karimi Z, Bagheri H. Typology and Textual Analysis of Medical-related Hadiths of Imam Reza (AS) on the Axis of Disease Prevention in the Field of Maintaining and Promoting Health. Religion and Health, Autumn & Winter 2023; 11(2): 46-55 (Persian).

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

دین و سلامت
مقاله پژوهشی اصیل
دوره ۱۱، شماره ۲، سال ۱۴۰۲ صفحه: ۵۵-۴۶.

گونه‌شناسی و تحلیل متنی احادیث طبی امام رضا (ع) بر محور پیشگیری از بیماری‌ها در زمینه‌ی حفظ و ارتقای سلامت

زهرا کریمی[۱]، حمید باقری[۲*]

۱- دانشجوی دکتری تخصصی، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران، ایران
۲- استادیار، گروه قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، ایران

* **مؤلف مسئول:**
حمید باقری
استادیار، گروه قرآن و حدیث، دانشگاه تهران، ایران

Email: Baqeri.h@ut.ac.ir

دریافت: ۹ آذر ۱۴۰۱
اصلاحات: ۱۱ آذر ۱۴۰۱
پذیرش: ۱۸ دی ۱۴۰۲

چکیده

احادیثی از معصومان (ع) مشتمل بر داده‌های طبّی و طیف وسیع متنوعی از موضوعات ویژه‌ی سلامت جسم انسان و حجم قابل توجهی از آن‌ها دربارهٔ پیشگیری از بیماری‌هاست. بهره‌مندی از احادیث طبی، مانند هر مجموعه‌ای از اطلاعات، نیازمند شناخت، سازمان‌دهی و گونه‌بندی دقیق با تکیه بر روابط میان متغیرهاست تا با مقایسه‌ی تحلیلی آن‌ها، شباهت‌ها، تفاوت‌ها، خواص و...، شناسایی و کاربردی شوند. با توجه به این بیان، پرسش آن است که کدام گونه‌ها در احادیث طبی امام رضا (ع) وجود دارد؟ این پژوهش با روش توصیفی‌تحلیلی در جامعهٔ آماری روایات امام رضا (ع) در حوزهٔ پیشگیری از بیماری، با استفاده از دانشنامه‌ی پزشکی محمدی ریشهری که با جمع‌آوری روایات طبی، مطالعه‌ی آن‌ها را تسهیل کرده و همچنین، نرم‌افزار جامع‌الاحادیث، برای یافتن منابع دست‌اول در استناد، تألیف شده است. نتیجه آنکه این روایات در سه گونهٔ «اسامی بیماری‌ها، داروها و دستورالعمل‌ها»، «خواص موادّ و دستورالعمل‌ها» و «حفظ سلامت بدن بدون نام بیماری خاصی» طبقه‌بندی شدند و نسبت آن‌ها با کل روایات جامعه‌ی آماری در ذیل هریک از گونه‌ها سنجیده و در جدول نتایج ارائه شد.

واژه‌های کلیدی: احادیث طبی، روایات امام رضا (ع)، پیشگیری از بیماری‌ها، گونه‌شناسی

◄ **استناد:** کریمی، زهرا؛ باقری، حمید. گونه‌شناسی و تحلیل متنی احادیث طبی امام رضا (ع) بـر محور پیشگیری از بیماری‌ها در زمینه‌ی حفظ و ارتقای سلامت ، پاییز و زمستان ۱۴۰۲؛۱۱(۲): ۵۵-۴۶ (فارسی).

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

مقدمه

بهداشت و سلامت از دغدغه‌های اساسی بشر است که تاریخی همسان با تاریخ حیات او دارد. چنانچه بهداشت و سلامت انسان از مسیر اعتدالی خود خارج شود، تمامی فعالیت‌های وی در معرض آسیب قرار می‌گیرد. این امر سبب شده تا انسان برای بهداشت و درمان خود در دو ساحت سلامت جسم و روان اهمیت فوق‌العاده‌ای قائل شود.

اهمیت مسئله تا آنجاست که بهداشت و در مواردی، درمان بیماری‌ها مورد توجه دین و رهبران الهی نیز قرار گرفته‌است. چنان‌که در قرآن کریم، نجات جان یک انسان به منزلهٔ نجات همهٔ آدمیان دانسته شده است [(۱)، مائده: ۳۲]. «بر اساس نتایج مطالعات صورت‌گرفته، اسلام آموزه‌های مهمی درباره‌ی غایت حیات انسان دارد که پرداختن به آن‌ها می‌تواند اطلاعات و نشانه‌های مهمی را درباره‌ی تعریف سلامت و بیماری بر مبنای هدف از حیات به دست دهد.» (۲).

مباحث سلامت و بهداشت در منابع موثق و قابل استناد مکتب اسلام شامل قرآن کریم و روایات ائمه‌ی اطهار قابل مشاهده است (۳).

در آیاتی از قرآن، به برخی اصول کلی بهداشت و درمان از جمله «لزوم توجه انسان به غذای خویش» [(۱)، عبس: ۲۴]، «لزوم استفاده از غذاهای پاک و پاکیزه» (بقره: ۱۷۲) و «پرهیز از اسراف در غذا خوردن و آشامیدن» [(۱)، اعراف: ۳۱] و نیز خواصّ درمانی برخی خوردنی‌ها مانند عسل اشاره شده است. [(۱)، نحل: ۶۹]. این موضوع به شکل وسیع‌تری در احادیث معصومان بازتاب یافته است، به‌گونه‌ای که می‌توان گفت یکی از عرصه‌هایی که احادیث بدان اهتمام خاصی ورزیده‌اند، عرصهٔ سلامت تن و روان است. در این دست از روایات، آموزه‌های طبّی و بهداشتی در قالب گزاره‌های توصیفی یا تجویزی و ناظر به دو حوزهٔ کلی پیشگیری و درمان انعکاس یافته است.

پرسش اصلی آن است که آیا گونه‌های احادیث طبی امام رضا (ع) شامل گزاره‌های کلی در موضوع پیشگیری همچون لزوم رعایت بهداشت فردی‌است یا به مسائل تفصیلی و مصادیق جزئی نیز پرداخته است.

پیشینه‌ی پژوهش

گستره‌ی روایات طبّی تا آنجاست که کتاب‌ها و موسوعه‌های مستقلی برای آن‌ها تدوین شده است. بخش درخور توجهی از این روایات از امام رضا (ع) نقل شده است. بنابرگزارش آقابزرگ طهرانی، «الذهبیهٔ الطبیهٔ» مشهور به «طب‌الرضا» اولین رساله‌ی پزشکی اسلامی دانسته شده - است (۴). گفتنی است که برخی می‌گویند کهن‌ترین آن‌ها کتاب «طب‌النبی» ابوالعباس جعفربن‌محمد مستغفری (م۴۳۲ ق) است (۵). بنابر گزارش آقابزرگ طهرانی، ۱۶ اثر درباره‌ی کتاب طب‌الرضا (ع) شامل ترجمه و شرح تدوین شده است (۴) که نشان از اهمیت آن دارد.

دانشنامه‌ی احادیث پزشکی مرحوم ریشهری، شامل احادیث طبی پیامبر اسلام و امامان معصوم (ع) است که در آن‌ها «بهداشت یا درمان بیماری‌های جسمی مطرح شده است» (۶).

درباره‌ی روایات طبی منقول از امام رضا (ع) پژوهش‌های متعددی از منظر اعتبار و ارزش داده‌های طبی انجام شده است. (برای مطالعه‌ی این پژوهش‌ها می‌توان مراجعه کرد به درآمدی بر طب از منظر امام رضا (ع)، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات و دبیرخانه‌ی دائمی جشنواره‌ی بین‌المللی امام رضا (ع)، تابستان ۱۳۹۱ش.)

از پژوهش‌های نگاشته‌شده در زمینه‌ی روایات طبی که هریک ناظر به جنبه‌های خاصی از روایات هستند نیز می‌توان به برخی پایان‌نامه‌ها، رساله‌ها، مقالات و کتب اشاره کرد که در برخی موارد، به پاره‌ای از اهداف این پژوهش نزدیک شده‌اند و در بخشی از آن‌ها نیز کمتر به هدفی که این نوشتار در پی آن است، پرداخته شده است؛ مثلاً پایان‌نامه‌ی «واکاوی اعتبارسنجی و گونه‌شناسی دلالی روایات فقه پزشکی با بررسی تطبیقی احادیث طبی الکافی» (۷) روایات طبی الکافی را گونه‌شناسی کرده است. گونه‌ی اول روایات توصیفی، گونه‌ی دوم روایات توصیه‌ای و دستوری (تجویزی)، گونه‌ی سوم روایات متفرقه، گونه‌ی چهارم روایات مسواک زدن، گونه‌ی پنجم روایات اقسام آب- ها و... است. رساله‌ی «بررسی سندی و محتوایی روایات طبی منسوب به امام رضا (ع) در کتب اربعه» (۸) در گونه‌شناسی به سه عنوان اصول کلی طب، بهداشت، تغذیه و درمان پرداخته است. مقاله‌ی «کلینی و احادیث طبّی: پژوهشی در گونه‌شناسی احادیث و شناسایی منابع طبّی الکافی» (۹) روایات کلینی را به دو گونه تقسیم کرد: روایات

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

توصیفی و روایات تجویزی با محدود کردن جامعه‌ی آماری خود به کتاب کافی. در مقاله‌ی «درآمدی بر جایگاه روایات پزشکی» (۱۰) گونه‌ها بر اساس وحیانی بودن یا وحیانی نبودن احادیث هستند.

فصل اول کتاب «روائع الطب الاسلامی» (۱۱) درباره‌ی تحریم الخبائث، فصل دوم درباره‌ی تحریم الفواحش و فصل سوم درباره‌ی تحریم التدخین و المخدرات است. از این کتاب می‌توان در گونه‌شناسی امور مربوط به تحریم خبائث، تحریم فواحش، تحریم تدخین و مخدرات بهره برد.

وجه اختلاف پژوهش حاضر و پژوهش‌های پیشین جامعه‌ی آماری روایات مرتبط، چگونگی گونه‌بندی و در نتیجه، آثار مکشوف از پژوهش‌ها است.

اهمیت و ضرورت بحث

با بررسی روایات طبی روشن می‌شود یکی از حکمت‌های مهم آن‌ها طبّ پیشگیرانه برای تأمین سلامت انسان است (۶) که بر اهمیت موضوع پژوهش حاضر می‌افزاید.

بی‌شک گونه‌شناسی موضوع و تبیین شاخه‌های مختلف آن و رابطه‌ی ساختاری و مفهومی میان آن‌ها، آثار و فوایدی دارد که رسیدن به آن‌ها مورد توجه پژوهشگران این عرصه است (۱۲). «گونه‌شناسی» تنها سازمان‌دهی ساده‌ای از انواع نیست، بلکه رشته‌ای از دلالت‌های منطقی است که مجموعه‌ای از روابط میان مفاهیم و متغیرها را مشخص می‌کند (۱۲). گونه‌شناسی روایات نیز از این امر مستثنی نیست. در هر سخنی که از معصوم (ع) صادر شده، حکمتی نهفته است که به تحلیل آن‌ها به روش‌های گوناگون نیاز است. یکی از آن روش‌ها گونه‌بندی است.

در منابع مرتبط با احادیث طبی، درباره‌ی گونه‌شناسی و روایات حوزه‌ی پیشگیری، داده‌هایی شایسته‌ی توجه، تحلیلی از محتوای آن‌ها و طبقه‌بندی روشن مبتنی بر مضامین آن‌ها یافت نشد. بر این اساس، گونه‌شناسی، استخراج و تحلیل موضوعات این روایات بیانگر اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر است.

هدف پژوهش حاضر طبقه‌بندی موضوعی و ایجاد زمینه‌ی پژوهش‌های بعدی در روایات طبی است؛ زیرا می‌توان به نتایج این پژوهش برای ساخت فرضیه‌های علمیِ تجربه‌پذیر و کاربردی توجه کرد.

مواد و روش‌ها

جامعه‌ی مورد بررسی در این پژوهش، احادیث طبی منقول از امام رضا (ع) است که به مسئله‌ی پیشگیری به‌منظور حفظ سلامت جسم مرتبط است. برای شناسایی این احادیث، در گام نخست، دانشنامه‌ی احادیث پزشکی تألیف محمد محمدی ریشهری، به‌دلیل اینکه در مقایسه با منابع موجود مجموعه‌ای کامل از احادیث طبی معصومان (ع) دارد، به کار رفت. در گام بعدی، به منبع اصلی احادیث مراجعه شد. پس از مرحله‌ی گردآوری مواد پژوهش، مضمون احادیث مطالعه شد و با استفاده از روش تحلیل محتوا، گونه‌شناسی آن‌ها انجام شد. گردآوری اطلاعات در این مقاله به روش کتابخانه‌ای، فیش‌برداری از منابع مکتوب با تکیه بر دانشنامه‌ی احادیث پزشکی و نرم‌افزار جامع-الاحادیث و با شیوه‌ی تحلیلی‌توصیفی درصدد پاسخ‌گویی به سؤال تحقیق است.

گونه‌شناسی پژوهش حاضر به روش استقرایی است؛ یعنی، از تحلیل تک‌تک روایات به نتیجه‌ی کلی حاکم بر گروهی از آن‌ها رسیدن تا بتوان هر گروه را در طبقه یا گونه‌ای قرار داد.

این مقاله از رساله‌ی دکتری مؤلف با راهنمایی استاد حمید باقری استخراج شده است.

یافته‌ها

معناشناسی

در این پژوهش، منظور از روایات طبی آن سخنان منسوب به معصومان (ع) است که درباره‌ی صحت و سقم جسم انسان باشد.

پیشگیری از بیماری یا جلوگیری از پدید آمدن بیماری قبل از وقوع آن، شامل تمام اقداماتی است که برای ریشه-کنی، حذف، به حداقل رساندن بیماری و ناتوانی، یا اگر هیچ‌یک از این اقدامات میسر نباشد، برای آهسته کردن پیشرفت بیماری و ناتوانی استفاده می‌شود (۱۳).

گونه‌شناسی روشی است که پیش از این، در نظریه-پردازی‌ها و تحقیق‌های برخی اندیشمندان مطرح علوم اجتماعی به کار رفته است. گونه‌شناسی در کنار انواع دیگر روش‌های طبقه‌بندی، می‌تواند به مثابه‌ی روشی برای تبیین و تولید مفاهیم در تحقیقات نظری و حتی کاربردی به کار رود (۱۲).

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

ملاک‌های گونه‌شناسی احادیث طبی امام رضا (ع) برای پیشگیری از بیماری‌ها

احادیث طبی امام رضا (ع) در زمینه‌های متنوعی وارد شده است، پس ضروری است گونه‌های آن‌ها بر مبنای ملاک‌هایی از هم متمایز شوند؛ لذا با تحلیل روایات پیشگیری، می‌توان به ملاک‌های زیر اشاره کرد:

الف) نام مواد دارویی یا پرهیزی، دستورالعمل و بیماری به‌کاررفته در روایات

ب) خاصیت دارو و دستورالعمل به‌کاررفته در روایات

ج) حفظ سلامت بدن (بدون نام بیماری خاص)

برای پرهیز از تکرار منبع روایات، کافی است تنها در دو گونه‌ی «نام دستورالعمل» و «حفظ سلامت بدن»، ارجاع-دهی انجام شود؛ زیرا در گونه‌های دیگر نیز همان روایات، ولی از جهتی دیگر تحلیل شده‌اند.

گونه‌ها بر اساس موضوع (نام مواد دارویی یا پرهیزی، دستورالعمل و بیماری در روایات)

در تحلیل این احادیث، مواد دارویی یا پرهیزی، دستورالعمل‌ها و بیماری به‌کاررفته در قالب تجویز یا توصیه‌ی کاربست آن‌ها آورده می‌شوند.

مراد از توصیه سفارش به نحو ارشادی است؛ یعنی از روایت، دستوری جدی مستفاد نشده و تنها به مفید بودن تکیه شده است.

مراد از تجویز مواردی است که در ساختار امر یا نهی آمده است؛ یعنی از روایت، دستور جدی مستفاد می‌شود.

گونه بر اساس نام مواد

تجویز: آب سرد، هلیله‌ی زرد، خَردل، آکک، انار ملس، گل نرگس، سیاه‌دانه، عسل با موم، خیار، زنجبیل، عسل، خردل، هلیله‌ی سیاه، شکر طبرزد، سیر، پنبه، سرکه، نان، روغن ماساژ، روغن بنفشه، ماهی تازه، تخم‌مرغ، خرمای هَیرون، روغن گاو، سرکه‌ی انگور، پیاز دشتیِ کاملاً تُرش، روغن‌گُل سرخ.

توصیه: شکر طَبَرزَد، عسل، کُندُر، آب سرد، تخم‌مرغ، گوشت خام، خربزه، خوردنی‌های نمک‌سود، تُرُنج، سفال حمّام، انجیر، شراب خرما، ماهی.

بر اساس شمارش، تعداد این گونه در اسامی داروها و مواد پرهیزی، ۳۵ عدد و ۵۸/۳ درصد کل روایات مرتبط است.

گونه بر اساس نام دستورالعمل

در تحلیل این احادیث، صرف‌نظر از موضوعات مرتبط طرح‌شده، اسامی دستورالعمل‌هایی که نام بیماری یا اختلال در آن‌ها ذکر شده از قرار ذیل هستند:

تجویز: پرهیز از نخوردن شام (۱۴)، پرهیز از نوشیدن آب در میان یا پس از خوردن غذا (۱۵)، خوردن قطعه‌نانی پس از خوردن شیرینی و پرهیز از آشامیدن آب سرد پس از خوردن خوراکی گرم و شیرینی (۱۵)، روغن‌مالی به اَبرُوان (۱۵)، چرب کردن بدن با روغن بنفشه قبل از حمام (۱۵)، خوردن ماهی تازه (۱۵)، پرهیز از خوردن تخم‌مرغ و ماهی با همدیگر (۱۵)، خوردن هر شب هفت خرمای هَیرون با روغن‌گاو (۱۵)، مالیدن سرکه‌ی انگور، پیاز دشتیِ کاملاً تُرش و روغن‌گُل سرخ (۱۵)، پرهیز از نگه داشتن ادرار (۱۵)، پرهیز از غسل کردن با آبی که در آن غسل شده بود (۱۶)، رعایت آداب آمیزش (۱۵)، تجویز به خوردن روزانه‌ی خوراکی‌های تر، باد زدن بدن خویش، کمتر حرکت کردن و فراوان نگریستن به کسی که وی را دوست دارد (۱۵)، تجویز ترکیب هلیله‌ی زرد، خَردل و آکک (۱۵)، رگ‌زنی و قی - کردن و نوره کشیدن (۱۵)، تجویز آب سرد (۱۷)، مکیدن انار ملس (۱۵)، بوییدن گل نرگس و خوردن سیاه‌دانه (۱۵)، خوردن عسل با موم در زمستان و خوردن خیار در تابستان (۱۵)، خوردن روزانه سه لقمه‌ی عسل (۱۵)، خوردن ترکیب زنجبیل و عسل، خردل، ترکیب هلیله‌ی سیاه و شکر طبرزد (۱۵)، خوردن سیر هفته‌ای یک بار (۱۵)، پنبه گذاشتن در گوش‌هایش به هنگام خواب (۱۵)، پرهیز از خوردن شیرینی بدون غرغره کردن سرکه پس از آن (۱۸).

توصیه: حمد خداوند پس از عطسه کردن (۱۵)، پرهیز از خوردن خربزه در حالت ناشتا (۱۴)، پرهیز از خوردنی‌های نمک‌سود (۱۵)، پرهیز از خوردن تُرُنج در شب (۱۵)، پرهیز از حمّام کردن با سفال (۱۹)، پرهیز از خوردن انجیر و شراب خرما با یکدیگر (۱۵)، پرهیز از آمیزش پس از آمیزش بدون غسل مابین آن‌ها (۱۵)، پرهیز از غسل کردن با آب سرد پس از خوردن ماهی (۱۵)، رعایت آداب آمیزش (۱۵)، خوردن شکر طَبَرزَد (۱۶)، خوردن ترکیب عسل و کُندُر (۱۵)، استفاده از آب سرد (۱۵)، پرهیز از خوردن افراطی تخم‌مرغ (۱۵)، پرهیز از خوردن گوشت خام (۱۵).

شمار این گونه ۴۱ عدد در اسامی دستورالعمل برای

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

پیشگیری از بیماری‌های نام‌برده است که ۶۸/۳ درصد کل این روایات را شامل می‌شود.

گونه بر اساس نام بیماری یا اختلال

در تحلیل این احادیث، صرف‌نظر از موضوعات مختلف مرتبط طرح‌شده، نام بیماری یا اختلال یا عملی که در پیشگیری از بیماری‌ها به آن اشاره شده است، در ذیل آورده می‌شوند:

تجویز: بدخوابی، بوی دهان، برخی بیماری‌های گوارشی، عوارض غلبه‌ی صفرا، ناپاک بودن معده، بالا بودن حرارت بدن، سستی دندان‌ها، عوارض غلبه‌ی بلغم، عوارض غلبه‌ی سودا، ضعف قوا و خون انسان، زکام، کم-خردی، کم‌حافظگی، نفخ، درد گوش، افتادن گوش، افتادن زبان کوچک، فساد دندان، تَرَک لب، جوش در بدن، درد شقیقه، درد شکم، قولنج، باد بواسیر، دندان درد، بواسیر، زخم یا تَرَک پوست، سیاه‌لکّه، برخی بیماری‌های دستگاه ادراری، جذام، سنگ مثانه، سنگ کلیه، دشواری دفع ادرار، جذام فرزند، سست‌اندامی، کژدهانی، نقرِس، تقطیر، فتق، ضعف بینایی، ضعف هوشیاری.

توصیه: ناسپاسی در برابر نعمت‌های خدا، دشواری‌های گوارش غذا، عوارض غلبه‌ی بلغم، غلبه‌ی صفرا، غلبه‌ی سودا، کم‌حافظگی، غلبه‌ی حرارت بدن، کنجدک (کک‌مَک)، سِپُرز، بادهای سرِ معده، نفس‌تنگی، پیدایش کرم در شکم، سست-اندامی، بَهَک و گری، کژچشمی، ابتلا به پیسی، نقرس، دیوانگی فرزند، جذام فرزند.

برخی بیماری‌ها در روایات مرتبط به‌صورت تجویز و نیز توصیه تکرار شده‌اند؛ مانند نقرس. برخی بیماری‌ها نیز حاصل بیش از یک فرایند و عملکرد هستند؛ مانند بوی بد دهان که ناشی از نخوردن شام و نیز ناشی از غلبه‌ی بلغم در خون است.

تعداد اسامی بیماری یا اختلال ۵۴ است که ۹۰ درصد کل روایات را تشکیل می‌دهد.

گونه‌ها بر اساس «خاصیت دارو و دستورالعمل»

در تحلیل این احادیث، از میان موضوعات طرح‌شده در آن‌ها، تنها خاصیت مواد دارویی یا پرهیزی و خاصیت دستورالعمل در پیشگیری از بیماری‌ها آورده می‌شوند:

گونه بر اساس خاصیت داروها

داروهای گوناگونی در ضمن روایات پیشگیری از بیماری، از جهت خاصیتی که مترتب برآن است، نام برده شده است. در میان آن‌ها، فراوانی گونه‌ها بدین شکل است:

تجویز: خاصیت خوردن ترکیب هلیله‌ی زرد، خَردل و آکک در پیشگیری از بوی بد دهان و سستی دندان‌ها، ناشی از عوارض غلبه‌ی بلغم، مکیدن انار ملس در پیشگیری از ضعف قوا و خون انسان، خوردن عسل با موم در زمستان، خوردن خیار در تابستان، بوییدن گل نرگس و خوردن سیاه-دانه در پیشگیری از زکام، خوردن روزانه‌ی سه قطعه زَنجَبیل به عسل درآمیخته و خوردن چیزی که با خَردَل تهیه شده همراه با غذای خویش، ناشتا جویدن سه هلیله‌ی سیاه با شکر طَبَرزَد در پیشگیری از فراموشی، کم‌خردی و کم‌حافظگی، خوردن سیر، هفته‌ای یک بار در پیشگیری از نفخ، گذاشتن پنبه در گوش به هنگام خواب در پیشگیری از درد گوش، غرغره کردن سرکه پس از خوردن شیرینی در پیشگیری از افتادن گوش و زبان کوچک، خوردن نان پس از خوردن شیرینی و پرهیز از آشامیدن آب سرد پس از خوردن خوراکی گرم و شیرینی در پیشگیری از فساد دندان، روغن-مالی به اَبرُوان در پیشگیری از تَرَک لب، چرب کردن بدن با روغن بنفشه قبل از حمام در پیشگیری از جوش در بدن، خوردن ماهی تازه در پیشگیری از درد شقیقه و شکم، نخوردن تخم‌مرغ و ماهی با همدیگر در پیشگیری از قولنج و باد بواسیر و دندان‌درد، خوردن هفت خرمای هَیرون با روغن گاو هر شب در پیشگیری از بواسیر، مالیدن سرکه‌ی انگور، پیاز دشتیِ کاملاً تُرش و روغن‌گُل سرخ در پیشگیری از زخم و تَرَک پوست و سیاه‌لکّه پس از نوره کشیدن.

توصیه: خوردن شکر طَبَرزَد در پیشگیری از عوارض غلبه‌ی بلغم، خوردن عسل و کُندُر در پیشگیری از عوارض غلبه‌ی بلغم و صفرا و سودا و نیکویی حافظه، استفاده از آب سرد در پیشگیری از عوارض غلبه‌ی صفرا و پاک‌سازی - معده و فرونشاندن حرارت بدن، پرهیز از افراط در خوردن تخم‌مرغ در پیشگیری از کنجدک، پرهیز از افراط در خوردن تخم‌مرغ در پیشگیری از سِپُرز و بادهای سرِ معده و نفس‌تنگی، پرهیز از خوردن گوشت خام در پیشگیری از پیدایش کرم در شکم، پرهیز از خوردن خربزه در حالت ناشتا در پیشگیری از سست‌اندامی، پرهیز از خوردنی‌های نمک‌سود در پیشگیری از بَهَک و گری پس از حجامت،

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

پرهیز از خوردن تُرُنج در شب در پیشگیری از کژچشمی، پرهیز از حمّام کردن با سفال حمام در پیشگیری از ابتلا به پیسی، پرهیز از خوردن انجیر و شراب خرما با یکدیگر در پیشگیری از نقرِس و پیسی.

تعداد این گونه ۲۵ است که ۴۱/۶ درصد از کل این روایات را شامل می‌شود.

گونه بر اساس «خاصیت دستورالعمل»

در تحلیل این دست از احادیث در ذیل این گونه، به خاصیت و به تعبیر رساتر، نتایج حاصل از انجام دستورالعمل‌های صادرشده از امام رضا (ع) برای پیشگیری از بیماری اشاره شده است:

تجویز: خاصیت پرهیز از نخوردن شام، پیشگیری از بدخوابی و بدبویی دهان؛ خاصیت پرهیز از نوشیدن آب در میان یا پس از خوردن غذا، پیشگیری از برخی بیماری‌های گوارشی؛ خاصیت خوردن روزانه‌ی خوراکی‌های تر، باد زدن بدن خویش، کمتر حرکت کردن و فراوان نگریستن به کسی که وی را دوست دارد، پیشگیری از عوارض غلبه‌ی صفرا؛ خاصیت استفاده از آب سرد، پیشگیری از عوارض غلبه‌ی صفرا و پاک‌سازی معده و فرونشاندن حرارت بدن؛ خاصیت استفاده از ترکیب هلیله‌ی زرد، خَردل و آکک، پیشگیری از بوی بد دهان و سستی دندان‌ها ناشی از عوارض غلبه‌ی بلغم؛ خاصیت رگ‌زنی و قی کردن و نوره کشیدن، پیشگیری از عوارض غلبه‌ی سودا؛ خاصیت مکیدن انار ملس، پیشگیری از ضعف قوا و خون انسان؛ خاصیت بوییدن گل نرگس و خوردن سیاه‌دانه، خوردن عسل با موم در زمستان و خوردن خیار در تابستان، پیشگیری از زکام؛ خاصیت خوردن زنجبیل و عسل، خردل، هلیله‌ی سیاه و شکر طبرزد، پیشگیری از فراموشی، کم‌خردی و کم‌حافظگی؛ خاصیت خوردن سیر هر هفته، پیشگیری از نفخ؛ خاصیت پنبه گذاشتن در گوش‌ها به هنگام خواب، پیشگیری از درد گوش؛ خاصیت غرغره کردن با سرکه پس از خوردن شیرینی، پیشگیری از افتادن گوش و زبان کوچک؛ خاصیت خوردن قطعه‌نانی پس از خوردن شیرینی و پرهیز از آشامیدن آب سرد پس از خوردن خوراکی گرم و شیرینی، پیشگیری از فساد دندان؛ خاصیت روغن‌مالی به اَبرُوان، پیشگیری از ترک لب؛ خاصیت چرب کردن بدن با روغن - بنفشه قبل از حمام، پیشگیری از جوش در بدن؛ خاصیت خوردن ماهی تازه، پیشگیری از درد شقیقه و شکم؛ خاصیت پرهیز از خوردن ماهی و تخم‌مرغ با همدیگر، پیشگیری از قولنج، باد بواسیر و دندان‌درد؛ خاصیت خوردن هفت خرمای هَیْرون همراه با روغن گاو، پیشگیری از بواسیر؛ خاصیت ریختن اندکی صبر (۲۰: عصاره‌ای تلخ از درختی که آن را به هندی، ایلوا گویند) یا اقاقیا (۲۰: عصاره‌ی خاری است که پوست را بدان، دباغی می‌کنند و آن صلب و سیاه‌رنگ است و بعضی می‌گویند صمغ خار مغیلان است، اگر به خود برگیرند، قطع خون رفتن می‌کند. عصاره‌ی قرظ «سقط» که آن را خشک کنند و از آن، قرص سازند) یا پیلْزَهره (۲۰: درخت حضض است و ثمره‌ی آن مثل فلفل است و آن قِسمی از لوف‌الکبیر است که حضض هندی عصاره‌ی آن و قاتل فیل است) یا قدری از همه‌ی آن‌ها در نوره‌ای که اندازه‌ی زرنیخ آن، یکْششمِ نوره باشد و پس از نوره کشیدن باید چیزی همانند برگ هلو، کُنجاره‌ی گل کاجیره، حَنا و مُشکک و گُل سرخ به بدن مالیده شود تا بوی آن را ببرد و کمتر هم زدن نوره، شستن محل به‌محض عمل کردن نوره، مالیدن سرکه‌ی انگور، پیاز دشتیِ کاملاً تُرش و روغن گُل - سرخ، پیشگیری از زخم یا تَرَک پوست یا سیاه‌لکّه پس از نوره کشیدن؛ خاصیت پرهیز از نگه داشتن ادرار، پیشگیری از برخی بیماری‌های دستگاه ادراری؛ خاصیت پرهیز از غسل کردن با آبی که در آن غسل شده بود، پیشگیری از ابتلا به جذام؛ خاصیت رعایت آداب آمیزش، پیشگیری از سنگ مثانه و سنگ کلیه و دشواری دفع ادرار و جذام فرزند و قولنج، سست‌اندامی، کژدهانی، نقرِس، تقطیر، فتق، ضعف بینایی و هوشیاری.

توصیه: خاصیت عطسه کردن، پیشگیری از ناسپاسی در برابر نعمت‌های خدا و دشواری‌های گوارش غذا؛ خاصیت خوردن شکر طَبَرزَد، پیشگیری از عوارض غلبه‌ی بلغم؛ خاصیت خوردن عسل و کُندُر، پیشگیری از عوارض غلبه‌ی بلغم و صفرا و سودا و نیکویی حافظه؛ خاصیت پرهیز از افراط در خوردن تخم‌مرغ، پیشگیری از کنجدک؛ خاصیت پرهیز از افراط در خوردن تخم‌مرغ، پیشگیری از سِپُرز، بادهای سرِ معده و نفس‌تنگی؛ خاصیت پرهیز از خوردن گوشت خام، پیشگیری از پیدایش کرم در شکم؛ خاصیت پرهیز از خوردن خربزه در حالت ناشتا، پیشگیری از سست‌اندامی؛ خاصیت پرهیز از خوردنی‌های نمک‌سود، پیشگیری از بَهَک و گری پس از حجامت؛ خاصیت پرهیز از خوردن تُرُنج در شب،

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

پیشگیری از کژچشمی؛ خاصیت پرهیز از حمّام کردن با سفال حمام، پیشگیری از ابتلا به پیسی؛ خاصیت پرهیز از خوردن انجیر و شراب خرما با یکدیگر، پیشگیری از نقرِس و پیسی؛ خاصیت پرهیز از آمیزش پس از آمیزش بدون غسل مابین آن‌ها، پیشگیری از دیوانگی فرزند؛ خاصیت پرهیز از غسل کردن با آب سرد پس از خوردن ماهی، پیشگیری از سست‌اندامی.

تعداد این گونه ۳۵ است که ۵۸/۳ درصد از روایات پیشگیری را شامل می‌شود.

گونه بر اساس حفظ سلامت بدن (بدون عنوان بیماری خاص)

تحلیل این احادیث نشان می‌دهد که در تعدادی از آن‌ها، نامی از بیماری خاصی برده نشده است، بلکه تنها به‌منظور بیان توصیه یا تجویزی سودمند برای تقویت بدن در تداوم یا کسب سلامت یا پرهیز از بیماری است که با جداسازی تجویز از توصیه عبارت‌اند از:

تجویز: توجه به آن خوراکی و نوشیدنی که سازگاری با معده و نیروبخشی به تن دارد (۱۵)،آغاز کردن غذای خود با سبُک‌ترین غذایی که بدنت به اندازه‌ی عادت و اقامتگاه و فعالیّت‌ها و زمانات تغذیه می‌کند (۱۵)، بهره‌گیری از آب و غذا به اندازه‌ی کافی و از هریک از انواع غذا در فصل ویژه‌ی آن (۱۵)، دست کشیدن از غذا درحالی‌که هنوز مقداری میل داری (۵۹)، پس از خوردن غذا به پشتْ دراز کشیدن و پای راست خود را روی پای چپ گذاشتن (۲۱)، خوردن و نوشیدن هنگام گرسنگی و تشنگی، ادرار کردن هنگام فشار، نزدیکی نکردن جز از سر نیاز، خوابیدن هنگام احساس خواب‌آلودگی (۱۵)، تأکید بر شام خوردن هرچند یک لقمه - نان یا جرعه‌ای آب باشد (۱۶)، تعداد بایسته‌ی وعده‌های غذایی به مقدار کافی و سه وعده در دو روز در ساعات تعیین‌شده (۱۵)، پرهیز از ماندن در آب‌ریزگاه بیش از زمان نیاز برای قضای حاجت (۱۵).

توصیه: رعایت حلال و حرام و مقررات الهی، نیاز بندگان برای صلاح و بقای خویش (۲۲)، تدبیر بدن در خوراک و نوشیدنی و غفلت نکردن از آن (۱۵)، بسنده کردن در کم-خوری (۱۷)، مصرف بادمجان در فصل چیدن خرما (۲۳)، حمام کردن برای نرم کردن پی و رگ‌ها، تقویت اندام‌های بزرگ، ذوب مواد زائد و عفونت بدن (۱۵)، ماساژ بدن و لباس نرم و بوی خوش و حمام کردن (۱۵)، پرهیز از چیزی رها کردن آن نیست بلکه تنها کم خوردن از آن است (۲۴)، توصیه به مدارا کردن با بدن در پرهیزها (۱۵).

تعداد این گونه ۱۶ عدد در اسامی دستورالعمل‌های عمومی برای تقویت ایمنی بدن است که ۲۶/۷ درصد را تشکیل می‌دهد.

نتیجه‌گیری

بخش درخور توجهی از روایات پیامبر اسلام (ص) و اهل بیت ایشان (ع) با عنوان روایات طبی به سلامت جسم اختصاص دارد. از میان ۲۰۶۷ حدیث از دانشنامه‌ی احادیث پزشکی، تعداد ۱۳۵ حدیث از امام رضا (ع) نقل شده است که حدود یک‌پانزدهم آن‌ها را شامل می‌شود. این عدد آشکارا فراوانی روایات طبی آن حضرت را در میان متون حدیثی طبی نشان می‌دهد.

این روایات عموماً سه دسته‌ی کلی پیشگیری از بیماری‌ها، درمان بیماری‌ها و خواص مواد دارویی یا پرهیزی را شامل می‌شوند.

از میان ۱۳۵ حدیث طبی، ۶۰ حدیث بر محور پیشگیری از بیماری‌ها، ۳۶ حدیث بر محور درمان و ۶۳ حدیث بر محور خواص ذاتی مواد نام‌برده در آن‌ها هستند. برخی احادیث، بنا به ویژگی مشترک، در دو یا سه محور یادشده قرار دارند.

بیشتر بودن تعداد روایات پیشگیری نسبت به درمان، می‌تواند بیانگر آن باشد که از نگاه آن امام، «پیشگیری از وقوع بیماری» مهم‌تر از«درمان بیماری» در طب است؛ ازاین‌رو، می‌توان بر «طب پیشگیری» به‌عنوان مؤلفه‌ی برتر در احادیث طبی تأکید کرد.

گونه‌بندی‌ها بر اساس ملاک‌های متعددی، با توجه به جهات و دیدگاه‌هایی متفاوت که برخاسته از نوع نگرش و هدف پژوهشگر است، پدید می‌آیند. در پژوهش حاضر، گونه‌بندی بر اساس ملاک‌های ذکرشده توسط پژوهشگر آن، «اسامی مواد دارویی، دستورالعمل، اختلال یا بیماری»، «خواص داروها و دستورالعمل‌ها»، «تقویت و حفظ سلامتی بدن» و زیرمجموعه‌ی گونه‌ی کلی روایات «پیشگیری از بیماری‌ها» است.

نتایج حاصل با احتساب داده‌های روایی در احادیث پیشگیری، در جدول زیر ارائه می‌شود:

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

تعداد	۱۳۵	روایات طبی امام رضا (ع) در دانشنامه‌ی محمدی ریشهری
تعداد	۶۰	روایات پیشگیری از بیماری‌ها
درصد	۴۴ درصد	

گونه‌ها	بر اساس نام مواد دارویی یا پرهیزی، دستورالعمل، بیماری			بر اساس خواص		بر اساس حفظ سلامت بدن
	مواد دارویی یا پرهیزی	دستورالعمل با ذکر نام بیماری	بیماری یا اختلال	خواص دارویی	خواص دستورالعمل	دستورالعمل سلامتی بدون نام بیماری
تعداد	۳۵	۴۰	۵۴	۲۵	۳۵	۱۶
درصد	۵۸/۳ درصد	۶۸/۳ درصد	۹۰ درصد	۴۱/۶ درصد	۵۸/۳ درصد	۲۶/۷ درصد

پیشنهادات

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهاد می‌شود مشابه این پژوهش درباره‌ی احادیث طبّی منقول از دیگر معصومان نیز انجام شود. این احادیث می‌توانند ماده‌ی اولیه‌ی نظریه‌پردازی در حوزه‌ی طبّ و تولید داروهای پزشکی قرار گیرند. بدین منظور، پیشنهاد می‌شود مضمون ارائه‌شده در این احادیث، موضوع پژوهش آزمایشگاهی قرار گیرد و صحت ادعای مطرح‌شده در آن‌ها ارزیابی شود.

حمایت مالی

این پژوهش بدون هرگونه حمایت مالی به انجام رسیده‌است.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان اعلام می‌کنند که در این پژوهش، تمامی اصول اخلاقی لازم در تدوین مقاله، همچون مراجعه به منابع و ارائه‌ی مستندات و ارجاعات علمی به منابع، رعایت شده است. با توجه به موضوع و روش پژوهش، مقاله‌ی حاضر فاقد پرسش‌نامه است؛ ازاین‌رو، ملاحظات اخلاقی در این خصوص وجود ندارد.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تضاد منافعی در این تحقیق وجود ندارد.

تشکر و قدردانی

نویسنده‌ی مقاله مراتب قدردانی خود را از گروه پژوهش و تدوین دانشنامه‌ی احادیث پزشکی و نویسنده‌ی مسئول دانشنامه، مرحوم محمد محمدی ریشهری، پژوهشگران و استادان گرامی، جناب آقایان دکتر داوود سلیمانی و دکتر حمید باقری و پژوهشگر و متخصص طب سنتی، آقای دکتر سیدسعید اسماعیلی‌صابر اعلام می‌کند.

References

1. Qur'an, Maedeh: 32
2. Pourabbasi A, Farzami J, Ebrahimnegad Shirvani MS. Health and disease definition according to telos of life from the perspective of religious teachings: a basis for interventions in educational medicine. Journal of Reaserch on Religion & Health. 2016; 2(2): 55-8.
3. Khakar S, Jahangiri M, Esmaeil Zadeh M. A Survey of Health Status and Its Dimensions in the Islamic Teachings. Religion and Health. 2019; 7(2): 68-74.
4. Aqabozorg Tehrani MM. Al-Zariyah ila Altasanif Al-shiah. Beirut: Dar Al-Azvaa. 1403: 46-47.
5. Hosseini karnami sh. Content and documentary validation of medical hadiths of mostaghfari's teb-al-nabi (pbuh). Islam and health Journal. 2015; 1(4): 27-40.
6. Mohammadi Ray Shahri M. Encyclopedia of medical hadiths (Ray Shahri). Scientific Institute. Qom: Cultural Dar Al-Hadith. 2006.
7. Ebrahimi A. Study of validation and the scientific type of mediation of medical jurisprudence narration with a comparative study of Ahdis Tabi Al-Kafi. 2018: 55_86.
8. Saadati A. «barresi sanadi v mohtavaee revayat tebbi mansob be imam reza (AS) dar kotob arbaeh».
9. Baqeri H. «Koleyni va Ahadith Tebbi: «pazhoheshi dar goneh shenasi Ahadith va shenasaee manabea tebbi Al-Kafi», magazin olom hadis, University of Quran Va Hadith, 1397 SH.
10. Mehrizi M. « daramadi bar jaygah revayat pezeshki», magazin olom hadis, No 3.

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]

University of qoran v hadis, 1385 SH, p 37-58.
11. Nazar Al-daghr M. ،Ravaae Al-tebb Al-Islami, Dameshgh: Dar Al-meajem, 1996 M.
12. Latifi M. Ravesh shenasi goneh shenasi: Rahnemoni bar nazariyeh pardazi dar danesh modiriyat. Motaleat modiriyat dolati Irani Journal: Tehran: Scientific Association of Management;1397. Volume 1. No. 2. P 27-30. (Full Text in Persian)
13. Hatami H. Ketab jame behdasht omomi, Ketab arjmand, No 4, 1398 SH.
14. Barqi A. Al-Mahasen. 2th edition. Qom: Dar Al-Kitab Al-Islamiyah; 1371 GH. V 2. P 198-376.
15. Majlesi M B. AL-Bihar Al-Anwar. Beirut: Al-Wafa Institute; 1403 GH. V 62. P 321-322-323-324-325-327-204-310-311-260-317-261-141, V 76. P 55
16. Koleyni M. Al-Kafi. Edited by Ghaffari A. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya;1407 GH. V 6. P 503-333-434-289.
17. Tabarsi F. Makaram Al-Akhlaq. 4th edition. Qom: Al-Sharif Al-Razi; 1412 GH. V 1. P 339-. V 2. P 180.
18. Ali Ibn Musa Al-Reza. Resaleh al – Zahabiyeh. Edited by Najaf MM. Qom: Dar al Khyam. First edition.1402 GH. P 40.
19. Ibn Babveyh Qomi M. Man la yahzaroho Al-faghih. Research: Ghaffari A. Qom: Al-Nashar Al-Islami; Bi ta. V 1. P 52.
20. Dehkhoda, A, Loghatnameh Dehkhoda, Tehran, Loghatnameh Dehkhoda Institute, 1372.
21. Tousi M. Tahzib Al-Ahkam. 4th edition. Tehran: Dar Al-Kotob Al-Islamiyah; 1407 GH. V 9. P 100.
22. Ibn Babveyh Qomi M. Ilal Al-Sharia. Beirut: Dar Ihya Al-Torath;1408 GH. P 592.
23. Tousi M. Al-Amali le Al-Tousi. Research: Al-Beasat Institute. First. Qom: Dar Al-Thaqafah; 1414 GH. P 668.
24. Ibn Babveyh Qomi M. Maani Al-Akhbar. Research: Ghaffari A. Qom. Al-Nashar Al-Islami. First edition; 1361 SH. P 238.

[Downloaded from jrh.mazums.ac.ir on 2026-11-19]